

Lyrinio subjekto tapatybės problema Marcelijaus Martinaičio eilėraščių rinktinėje *K. B. Įtariamas*

Anotacija: Straipsnyje aptariama paskutinės Marcelijaus Martinaičio eilėraščių knygos *K. B. Įtariamas* (2004) lyrinio subjekto tapatybės problema. Visam rinkiniui būdinga įtampa tarp subjekto ir naujojo pasaulio aplinkos leidžia galvoti apie tęsiamą tapatybės pasakojimą, pradėtą dar ankstyvuosiuose Martinaičio poezijos rinkiniuose, kur subjektas nuosekliai tarpininkavo lokaliai archajinei kultūrai ir modernybei. Nors iš pažiūros naujų eilėraščių subjektas atrodo sėkmingai adaptavęsis globaliame pasaulyje, vis dėlto esama slenkščių, ties kuriais atsiskleidžia naujosios tapatybės ambivalentiškumas.

Slenkstinei, liminaliai laikysenai aprašyti straipsnyje pasitelkiama britų antropologo Victorio Turnerio *struktūros* ir jos „tarpų“, *antistruktūros* (arba *communitas*), teorija, tirianti perėjimo ritualus iš vienos būsenos į kitą. *Communitas* galima suvokti tik per santykį su galiojančia *struktūra*. Panašiai Martinaičio poezijos subjekto liminalumas atsiskleidžia per santykį su galiojančia ir savaip disciplinuojančia vartotojiška globalia tikrove: rinkinio *K. B. Įtariamas* lyrinis subjektas, nors ir išmano naujojo pasaulio logiką ir dėsnius, vis dėlto išsiskiria iš aplinkos ypatingu jautrumu transcendencijai, dalyvauja ritualuose ir tai rodo jo nepritapimą prie *struktūros*, buvimą jos „tarpuose“, kas, panašiai kaip ir ankstesnio poetinio personažo Kukučio atveju, lemia tapatybės skilimą.

Raktiniai žodžiai: Marcelijus Martinaitis, antropologinė poetika, Victoras Turneris, lyrinis subjektas, tapatybė, liminalumas.

Marcelijus Martinaitis (1936–2013), kurio poezijoje įprasta girdėti nuosaikias nykstančios archajinės kultūros derybas su modernybe, savo paskutinėje paties sudarytoje eilėraščių rinktinėje *K. B. Įtariamas* (2004) prabyla iš pažiūros netikėtai nauju balsu. Ankstyvesnių eilėraščių subjektą skaitytojai pažįsta kaip archajinės kultūros augintinį ir kartu savitą modernybės adeptą. Subjekto balsas juose nėra

tragiškas ar didaktiškas dėl greitai besikeičiančių reikšmių; priešingai – jis išlieka jautrus gamtos kosmoso paslapčiai, tačiau nesipriešina ir modernybei, siekia tarpininkauti dviems tolstantiems pasauliams. Anot Regimanto Tamošaičio, Martinaitis eilėraščiuose stebisi pasauliu, lyg regėtų jį pirmą kartą, ir kartu gręžiasi į savo paties kilmės paslaptį¹. Šios temos taip nuosekliai kartojasi Martinaičio poezijoje, kad natūraliai jo eilėraščius norisi skaityti kaip liudininko pasakojimą. Čia svarbūs abu dėmenys – ir liudijimas, ir kuriamas pasakojimas, naratyvas. Tokį poetinį patirties liudijimo būdą XX a. 6–7 dešimtmečiais ypatingai populiarino amerikiečiai antropologai, teigę, kad poezija dėl savo metaforiškumo esanti vienintelė adekvati dviprasmiškos, sukrečiančios patirties artikuliacijos forma². Ši vadinamosios antropologinės poetikos perspektyva palanki Martinaičio poezijos tyrimams todėl, kad leidžia poeziją traktuoti kaip antropologinį „tirštąjį kultūros aprašymą“, ypatingą dėmesį teikiant stebinčiojo-kalbančiojo subjekto figūrai. Pagrindine problema čia tampa etnografo-antropologo ir kartu kultūros reikšmių pokyčius išgyvenančio informanto komplikuota tapatybė³. Savo ruožtu naratyviosios tapatybės konceptą XX a. paskutinį dešimtmetį pristatė filosofas Paulis Ricoeuras, apie naratyvą svarstęs kaip apie būdą suvokti savo patirtį, atsigręžti į save kaip *Kitą*, suprasti ir interpretuoti savo patirtį kaip tapatybės pasakojimą⁴. Tokioje teorinėje perspektyvoje riba tarp empirinio autoriaus ir lyrinio subjekto išlieka, tačiau kur kas lankstesnė nei ją brėžtų formalistinės literatūros studijos. Čia pasitikima poezija kaip kultūriniu dokumentu – tikima, kad eilėraštis, kaip ir bet kuris artefaktas, būdamas nulemtas, paveiktas sociokultūrinių aplinkybių, gali teikti žinių apie autoriaus – konkrečios kultūros žmogaus – gyvenamąją tikrovę, reprezentuoti individualią ir bendruomeninę kultūrinę savivoką. Kartą

- 1 Regimantas Tamošaitis, „Gyvo paradokso poetas. Apie Marcelijų Martinaitį – iš esmės“, *Marcelijus Martinaitis: Bibliografijos rodyklė*, Vilniaus universitetas: Akademinei leidybai, 2011, p. 9.
- 2 Žr.: Ivan Brady, „Anthropological Poetics“, in: *Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, editors, Handbook of qualitative research*, 2nd edition, Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2000, p. 949–979.
- 3 Esminė antropologinės poetikos aplinkybė yra tam tikros kultūrinės patirties stebėtojo situacija kitokios kultūros akivaizdoje; stebėtojas ne tiek stengiasi aprašyti stebimąją, tiriamąją kultūrą, kiek paisyti savo paties ribų su kita kultūra. Objektu tampa santykis, o ne stebimasis ar stebėtojas.
- 4 Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, translated by Kathleen Blamey, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992, p. 114.

esu mėginusi pagrįsti nuojautą dėl Martinaičio kūrybos antropologiškumo⁵, apie kurį užsimena ir Tamošaitis, teigdamas, kad „Martinaitis eilėraščio nekuria, jis jame tiesiog gyvena kaip atminties būsenų lauke, jam poetinė raiška yra būdas išsaugoti tapatybę, išlikti jį sukūrusioje tikrovėje“⁶. Tai nebūtinai reiškia, kad eilėraščiuose rekonstruojama biografija, bet kad juose įrašyta kolektyvinė ir asmeninė kultūrinė patirtis, reikšmė – tuo neabejojama.

Probleminiai šio straipsnio klausimai kyla iš netikėto, pasikeitusio Martinaičio poezijos balso paskutiniame autoriniame rinkinyje *K. B. Itariamias*. Rinkinio subjektas kalba iš visiškai kitokios, palyginus su ankstesniais rinkiniais, kultūrinės aplinkos: eilėraščiai fiksuoja politinio ir kultūrinio liberalizmo, globalizacijos ženklus, beveik nebelenk Martinaičiui ypač rūpėjusių archajinio kaimo įvaizdžių. Ar tai reiškia, kad Martinaičio poezijos subjektas, visą laiką buvęs tarpininku tarp archajinės kultūros ir modernios miesto civilizacijos, galiausiai visiškai adaptavosi naujuose laikuose? Galvojant apie tapatybės kaitos procesą straipsnyje bandoma Martinaičio poezijos subjekto laikysenas apžvelgti bent iš dalies pasitelkiant žymaus britų antropologo Victorio Turnerio (1920–1983) perėjimo (*rites of passage*)⁷ ritualų teoriją.

Tolstantis

Paulis Ricoeuras, analizuodamas naratyviąją tapatybę, pabrėžė, kad jos problematika gali būti svarstoma tik *pastovumo laike* (*permanence in time*) požiūriu. Asmens tapatybė apima kelis lygmenis: *idem* ir *ipse*. Pirmąjį būtų galima aiškinti kaip stabilų tapatumą (*sameness*), kuris užtikrina asmens atpažįstamumą, vieningumą, „kiekybinį panašumą“ (pvz., kiek savybių, ypatybių pažįstamą objektą leidžia atpažinti kaip „tą patį“). Antrasis lygmuo yra „kokybinis“, arba visiškas, panašumas, savastis (*selfhood*). Šie du nuolat persidengiantys lygmenys sudaro

5 Akvilė Rėklaitytė, „Marcelijaus Martinaičio poezijos antropologiškumas“, *Literatūra*, Nr. 54(1), 2012, p. 140–163.

6 Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 10.

7 Vytis Čiubrinskas pateikia platesnį aiškinamąjį termino vertimą – *įvesdinimo* (*sankcionavimo*) *ritualinis procesas*. Žr. Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos: Mokomoji knyga*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 253.

asmens *charakteri*⁸, kuris yra atsakingas už tapatybės *pastovumą laike*⁹. Kitas tapatybės pastovumo laike modelis šalia charakterio yra *žodžio laikymasis*, pasitikėjimas duotu žodžiu¹⁰. Naratyvioji asmens tapatybė osciliuoja tarp šių dviejų polių – charakterio (asmens tvarumo laike, kuris yra *idem* pobūdžio) ir žodžio laikymosi, buvimo savimi pačiu pastovumo (*self-constancy*). Šių polių Ricoeuras laiko *ipse* tapatybės apraiška¹¹. Konfrontacija tarp minėtų tvarumą laike užtikrinančių asmens tapatybės polių leidžia „takias“, laikui bėgant kintančias (kartu su kūnu, savivoka, požiūriais, ryšiais, etc.) tapatybes atpažinti kaip „tas pačias“; rasti jose bent ką stabilaus ir patikimo. Tai atrodo svarbu galvojant apie Martinaičio prisiimtą įsipareigojimą „nešti žinią“; kurį poetas ne kartą yra įvardijęs savo eseistikoje, interviu atsakymuose¹².

Rinkinys K. B. *Įtariamai*, kaip pastebėjo recenzentai¹³, visiškai skiriasi nuo ankstesniųjų. Anot kritikų, jame lyrinis subjektas „su detektyvišku žingeidumu seka šiandieninį pasaulį, jį gyvai permąsto, nesigaili jame tolstančio, nykstančio savęs“¹⁴. Ankstesniuose rinkiniuose lyrinis subjektas yra tarsi ant slenksčio, skiriančio archajinį kaimą nuo modernaus¹⁵ miesto. Paskutiniame rinkinyje kaimo

8 Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 121.

9 „Charakteris nurodo rinkinį tvarių dispozicijų, pagal kurias žmogus yra atpažįstamas. [...] Štai kodėl elgesys, kuris nesutampa su tokiomis dispozicijomis, leidžia tarti, kad tai nėra asmens charakterio problema, kad šis asmuo nėra savimi arba netgi kad žmogus elgiasi visiškai priešingai jo charakteriui.“ Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 122.

10 *Ibid.*

11 Šią Paulio Ricoeuro naratyviosios tapatybės teorinę painiavą padėjo išnarplioti dr. Brigita Speičytė.

12 „Esu paveldėjęs žemdirbių kultūros vaizduotę, todėl kurdamas juntū, kad turiu tuos kodus ir turiu galios perrašinėti telegramas ir siųsti jų tekstus į ateitį.“ („Europos praeities žmonės: apie mitologiją ir poeziją kalbamės su poetu Marcelijumi Martinaičiu“; klausinėjo Jurga Sadauskaitė, *Šiaurės Atėnai*, 1992 04 17, p. 7). Taip pat žr. Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 18, 150; Idem, *Laiškai Sabos karalienei*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 12.

13 Vitas Areška, „Užšifruoti ir atviri tekstai“, *Literatūra ir menas*, 2005 03 11; Rimantas Kmita, „Detektyvas, įtariamai poezija“, *Metai*, 2005, Nr. 3, p. 134; Gediminas Kajėnas, „Įtartinai K. B.“; prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/11127> [žiūrėta 2014 02 18].

14 Rimantas Kmita, „Detektyvas, įtariamai poezija“, p. 134.

15 Perskyra tarp miesto modernumo bei jo techninės pažangos ir kaimo archajiškumo dažna ir Martinaičio poezijoje, ir eseistikoje. Tačiau *Kukučio baladžių* pasaulėvaizdis bene akivaizdžiausiai parodo, jog modernybė, globali civilizacija, techninė pažanga yra nauja aplinka, nuo kurios neįmanoma izoliuotis, belieka joje rasti sau vietą – neišvengiant visų tokio fizinio ir dvasinio „išsivietinimo“ nulemtų paradoksų, pvz.: „Kas čia Žuveliškėse atsitiko? / Per lango

paveldo beveik neįstai, lyrinis subjektas mieste stovi lyg abiem kojom (priešingai nei Kukutis, kurio viena koja visada *trobų*), iš pažiūros yra visiškai adaptavęsis prie postmodernios civilizacijos, kurią, anot Jean-François Lyotard'o, pirmiausia apibūdina dviejų žinojimų – mokslinio ir naratyviojo – konfliktas¹⁶. Tačiau neapleidžia įtarimas, kad lyrinis subjektas, kaip ir Kukučio personažas sovietmečiu¹⁷, ne teigia įsigaliojusią naują tvarką ir vertybes, bet tiesiog fiksuoja jas kartu išlaikydamas ir kritinę distanciją.

Jeigu sektume Martinaičio poezijos lyrinio subjekto tapatybės pasakojimą nuo artikuliuotos pradžios (pirmųjų rinkinių) iki paskutinės eilėraščių knygos, priešpaskutiniame rinkinyje (2002) galėtume pastebėti lūžį, kurį gerai nusako ir to rinkinio pavadinimas *Tolstantis*. Iki šiol tarpinę (tarp archaikos ir modernybės) poziciją užėmęs subjektas vis labiau ima tolti nuo savo pradžios, nuo ten, „iš kur kažkada atkeliavom“ (eil. „Paukščių takas“). Apie šį rinkinį kaip atsisveikinimą su buvusiu savimi yra kalbėjęs ir pats poetas, atsakydamas į Virginijaus Gasiūno klausimus radijo laidoje: „*Tolstantis* yra atsisveikinimas su ta kultūra, su ta vieta ir su savo lyrika. Gaila man, bet atsisveikinu su ankstyvąja lyrika. Aš jau neparašyčiau, nerašyčiau, negaliu rašyt, kaip rašiau prieš 20–30 metų. Tai būtų netikra, nesusiję su mano patirtim, asmeniu, su tuo, kas aš dabar esu. Tai gal

stiklą / lekia motociklai. / Lėktuvai pusę devynių / praskrido skridimu požeminiu. / Jau nuo žiemos vargų štai atleisti ropoja / žemaičių rupūžės, dievai ir pelės. [...]. O varpinėj pelėda verkia, / kad verkdama visai apako. / Kukučio katinas primerkia / kinietišką / radioaktyvią akį.“ (Baladė „Kvailas pavasaris“, in: Marcelijus Martinaitis, *Kukučio baladės*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 28.)

- 16 Jean-François Lyotard'as teigia, kad „[M]okslinis žinojimas – tai ne visas žinojimas, jis visada rungėsi ir konfliktavo su kita žinojimo rūšimi, kuri čia [jo studijoje – AR] bus vadinama naratyviniu žinojimu. [...] Tai nereiškia, kad pastarasis gali nustelbti mokslą, tiesiog jo modelis susijęs su vidinės pusiausvyros ir sambūvio idėjomis [...]“: Jean-François Lyotard, *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*, vertė Marius Daškus, vertimą peržiūrėjo ir pataisė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 26.

Apie rinkinio *K. B. Įtariamasis* erdvėlaikio postmodernumą, remiantis postmodernybės analitikais Lyotard'u, Zygmuntu Baumanu, Jeanu Baudrillard'u, leidžia spręsti eilėraščiuose lyrinio subjekto deklaruojamas nepasitikėjimas žodžiais ir aplinka (eil. „K. B.: Esu įtariamasis“, „K. B. apie užverbuotą rudenį“), šizofreniška savijauta, jog esi svetimas net pats sau, įtarumas („Iš K. B. pareiškimo policijai“), tapatybės susiskaidymas (eil. „K. B. apie ateinančią priešais“), visuomenės vartotojiškumo ženklai (eil. „K. B. reklamuoja dantų pastą *Colgate*“), virtualybės ir reliatyvumo reikšmė (eil. „K.B. Margaritai apie virtualią tikrovę“), etc.

- 17 Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 145.

tokio nukaimėjusio kaimiečio kompleksai iškyla.“¹⁸ Tolsta ne vien subjektas, paklusdamas naujo gyvenimo dėsningumams („Esu neapsaugotas nuo žodžių / jie skverbias pro lango plyšius, / iš TV, iš kaimynų, iš įstatymų, / iš eilėraščių.“¹⁹). Einant metams tolsta ir praeitis, patirtas gyvenimas, kuris, kaip ir rugiapjūtė minėtame eilėraštyje, pasibaigia, praeina, o subjektas lieka kaip buvęs – „kaip užmirštas dalgis – / po rugiapjūtės“, todėl ir „anachroniškas“:

Laukai pakeitė šukuosenas.
 Už miškų, kareivinėse
 graudžios naujokų dainos
 apie brangią tėvynę ir mylimą.
 [...]
 Stoviu kaip užmirštas dalgis –
 Po rugiapjūtės.

Lyg turėčiau kažkur išvykti,
 būti apkaltintas ar ištremtas.
 [...]

Paukščiai – jie dar prisimena,
 iš kur kažkada atkeliavom:
 į ten juos kas rudenį išveda Paukščių taku
 mūsų protėvių vėlės.

Paskutiniame rinkinyje *K. B. įtariamas* lyrinis subjektas gali pasirodyti „neatpažįstamai pasikeitęs“, t. y. sutapęs su pokyčiais ir išsivadavęs iš konservatyvios *charakterio* saugos. Ar jis jau nebe „tarpininkas“, kultūrinių reikšmių vertėjas, bet šiuolaikinės modernios civilizacijos neofitas?

18 Virginijus Gasiliūnas kalbina Marcelijų Martinaitį radijo laidoje „Literatūros akiračiai“, 2004 12 14 (transliuota 2004 12 19). Transkripcija paskelbta Gasiliūno tinklaraštyje *Šis tas apie šį tą* pavadinimu „Iš fonotekos: pokalbis su M.M. apie K.B. ir kt.“ Prieiga internetu: <http://virginijusg.blogspot.com/2014/03/603-is-audiotekos-pokalbis-su-mm-apie.html> [žiūrėta 2014 04 10].

19 Eilėraštis „Esu neapsaugotas nuo žodžių...“, in: Marcelijus Martinaitis, *Tolstantis: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 6.

Nei viena, nei kita (*Betwixt and between*)

Britų antropologas Victoras Turneris savo veikale *Ritualinis procesas: Struktūra ir antistruktūra* (*The Ritual Process: Structure and Antistructure*, 1969) pateikė visuomenės struktūros analizę, paremtą tam tikrais perėjimo ritualų etapais ir fazėmis. Turneris naujai interpretavo XX a. pradžioje antropologo Arnaldo van Gennepo išskirtus tris perėjimo iš vienos būklės į kitą lygmenis: *atskyrimo fazę*, *liminalinę* (slenkstinę) *fazę* ir *įvedimo fazę*²⁰. Mokslininkas daugiausia dėmesio skiria slenkstinę fazę išgyvenantiems „liminaliems asmenims“, kurie iškrenta iš klasifikacijų tinklo, paprastai nustatančio vietas bei padėtis kultūrinėje erdvėje. „Liminalinės būtybės nėra nei čia, nei ten. Jos yra nei viena, nei kita (*betwixt and between*) padėčių, nustatytų ir surikiuotų teisės, papročių, susitarimo bei apeigų atžvilgiu.“²¹ Kaip tokios būsenos pavyzdį Turneris pateikia buvimą iščiose, buvimą nematomam, tamsą, biseksualumą, laukiniškumą, paauglystę, juokdario-keistuolio-trečiojo brolio figūrą, įvairius pogrindinius, ekosofinius, milenarinius judėjimus, taip pat – religingumą, mitiškumą kaip opoziciją politinei struktūrai ir pan. Tokią nereglamentuotą, labilią, slenkstinę visuomenės narių būseną jis vadina lotynišku terminu *communitas* (lot. bendrumas, bendravimas, bendrija) arba *antistruktūra* ir priešina ją vyraujančiai stabiliai būklei, visuotinei norminančiai sistemai, kurią įvardija kaip *struktūrą*²². *Communitas*, nepakludamas uždaras

20 „Pirmąją, atskyrimo, fazę sudaro ritualai, kuriais simboliškai išreiškiamas individo ar grupės pasitraukimas iš anksčiau užimtos vietos socialinėje struktūroje, iš tam tikros kultūrinės situacijos (‘būklės’) arba iš jų abiejų. ‘Liminalinio’ periodo metu rituale dalyvaujančio subjekto (‘pereivio’) ypatybės yra nevienreikšmės, dviprasmiškos; jis eina į tokią kultūros sritį, kuri turi mažai arba visai neturi praėjusios arba būsimos būklės požymių. Trečiojoje, įsijungimo arba inkorporacijos, fazėje perėjimas užbaigiamas. Ritualo subjektas, individas arba kolektyvas vėl užima santykinai stabilią padėtį ir dėl to įgyja teisių ir įsipareigojimų kitiems tos pačios ‘struktūros’ nariams. Iš naujo pereivio tikimasi, kad jis elgsis pagal atitinkamas įprastas normas bei etinius standartus, taip užkraunant jam sistemoje užimamos socialinės padėties pareigybes.“ [Versta mano – AR]. Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Antistructure*, Cornell University, seventh printing, 1991, p. 94–95.

21 *Ibid.*, p. 95.

22 Kad geriau išryškėtų skirtis tarp liminalumo (*communitas*) ir struktūros, mokslininkas pateikia ilgą sąrašą opozicijų, tokių kaip *perėjimo būseną* (būdinga liminalumui) ir *būklė* (būdinga struktūrai), atitinkamai – *anonimiškumas* / *nomenklatūrinė sistema*; *statuso nebuvimas* / *statusas*; *šventas, dvasinis mokymas* / *techninės žinios*; *nuolankumas* / *teisėtus pasididžiavimas padėtimi*; *sakralumas* / *sekuliarumas*; *paprastumas* / *sudėtingumas* ir pan. (*Ibid.*, p. 106)

bendruomenės moralei, atstovauja, vartojant Bergsono terminą, „atvirai moralei“; t. y., anot Turnerio, būtent „marginalui arba [...] ‚autsaideriui‘ dažnai tenka išreikšti tai, ką Davidas Hume’as pavadino ‚polinkiu į humanizmą‘“²³. Bendrai priimtoms taisyklėms, legaliai sistemai nepaklūstantis arba tinkamos vietos sistemoje nerandantis *communitas* kelia grėsmę „struktūrai“, todėl ši stengiasi aptverti *communitas* įvairiausiomis taisyklėmis, draudimais, aprašyti duomenis, įvardinti ir tokiu būdu „pasisavinti“, nukenksminti potencialų *communitas* anarchiškumą. Nes, anot Turnerio, „tai, kas nepasiduoda aiškiai klasifikacijai pagal tradicinius kriterijus arba atsiduria už klasifikacijos ribų, kaip neseniai parodė Mary Douglas²⁴, beveik visur yra laikoma ‚suteptimi‘ ir ‚grėsme‘“²⁵. Ši Turnerio aprašyta įtampa tarp *struktūros* ir *antistruktūros (communitas)* iš dalies siejasi su kitais opoziciniais sociologiniais modeliais, pavyzdžiui, tokiais kaip Lyotard’o *mokslinio* ir *naratyviojo* žinojimo priešstata, arba Vytauto Kavolio išskirtais ir Rimanto Kmitos naujai interpretuotais²⁶ *fabriko tvarkos* ir *meno kūrinio tvarkos* modeliais, nes, kaip pabrėžia literatūros sociologas Andrew Milneris, „konfliktas tarp raiškos laisvės ir valstybės politikos [suprantant ją plačiai, kartu ir kaip visuomenės normas – AR], ko gero, yra toks pat senas kaip ir valstybinė valdžia apskritai“²⁷. Todėl Turnerio išgryninta *struktūros* ir *antistruktūros* skirtis galėtų praversti platesniam ir sovietmečio, ir šiandieninio sociokultūrinio gyvenimo tyrimui.

Šiame straipsnyje pasiremiant Turnerio sąvokomis bus mėginama kalbėti ne tiek apie „struktūros“ tarpus, kiek apie „tarpininkus“. Tie nei viena, nei kita

23 *Ibid.*, p. 111.

24 Mary Douglas, *Purity and Danger*, London: Routledge and Kegan Paul, 1966. Garsi antropologė Mary Douglas (1921–2007) studijoje *Nesuteptis ir grėsmė (Purity and Danger)*, remdamasi gausiais Afrikos genčių ir vakarietišku kultūrų etnografiniais tyrinėjimais, teigia, kad nešvara nėra higienos kategorija. Anot jos, kiekviena kultūra linkusi laikyti nešvariais, purvinais tuos dalykus, kuriems nesuranda vietos savo struktūroje. Kurti tvarką, struktūrą, mažinti chaosą yra universali kultūrinė pastanga, todėl tvarkai nepasiduodantys dalykai atsiduria už sistemos ribų ir tampa „nešvariais“. Anot Douglas, panašiai yra ir su šventumo sritimi: tai, kas vienoje kultūroje yra nešvarūs dalykai, kitoje gali būti šventi (pvz., Gango upė Indijoje). Tai, kas švaru, tvarkinga, yra saugu ir priimtina, nes suprantama ir aišku, o „nešvaru“ mums atrodo kaip grėsmė, kelia siaubą. Todėl kultūra, anot Douglas, nuolat kaunasi su „anomalijomis“, kaip Turnerio teorijoje „struktūra“ – su *communitas*.

25 Victor Turner, *op. cit.*, p. 109.

26 Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko*, p. 39–84.

27 Andrew Milner, *Literature, Culture, Society*, London: UCL Press, 1996, p. 126, cituojama iš: Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko*, p. 39.

(*betwixt and between*) padėtį užimantys marginalai kartu yra ir tam tikros kultūros saugotojai²⁸. Kita vertus, marginalai yra taikūs maištininkai. Taikus, humaniškas maištavimas yra kultūrinių reikšmių „išlaisvinimas“; plėtimas, papasakojimas, kad be sistemos „aprobuotų“ reikšmių egzistuoja ir kitos, tačiau lygiai taip pat susijusios su žmonių gyvenimais, reprezentuojančios jų tikrovę. Martinaičio atveju įdomu patikrinti, kokią kultūrinio tinklelio vietą užima eilėraščių knygos *K. B. įtariamais* lyrinis subjektas: ar jis priklauso naujojo pasaulio „struktūrai“, ar, kaip ir *communitas*, „veržiasi pro struktūros plyšius kaip liminalumas; pro struktūros pakraščius – kaip marginalumams; iš po struktūros – per padugnes“²⁹.

Tapatybės slenksčiai

Dvi ryškiausios aptariamojo rinkinio recenzijos, kurių autoriai yra literatūrologai Vitas Areška ir Rimantas Kmita, naują Martinaičio poezijos balsą komentuoja skirtingai. Areška tvirtina, kad „[p]oetas Marcelijus Martinaitis naujame eilėraščių rinkinyje *K. B. įtariamais* yra itin kritiškai nusiteikęs, kritiškai reaguoja į dabartinę dvasinio gyvenimo situaciją, su neslepiaumu sarkazmu kalba net apie pačios poezijos reikalingumą ir jos prasmę“³⁰. Kmitos manymu, Martinaitis naujame rinkinyje, kaip ir Czesławas Miłoszas paskutinėje eilėraščių knygoje *Tai* (2002), pasirodo „neapsimestinais jaunatviškais ir šiuolaikiškais“:

Gal pirmą kartą M. Martinaičio poezijoje visiškai persikeliama į miestą (pats M. Martinaitis Kukutį suprato kaip atsisveikinantį su kaimu savotišką disidentą, išeinantį iš bendruomenės, tačiau ryšiai su tautosaka ir buvusio gyvenimo nostalgija ten dar labai stiprūs) ir su detektyvo užsispyrimu ieškoma būdų, kaip galima gyventi šioje erdvėje, kokios čia žaidimo taisyklės, kaip galima surasti ir čia tam tikrų atramų, gyvenimo pagrindimo.³¹

28 Galbūt tai skamba paradoksaliai, nes „saugotojai“; anot Turnerio, yra „struktūra“. Tačiau šios skirtys yra tik teoriniai modeliai. Paprastai įvairūs sociologiniai reiškiniai gali turėti ir vieno, ir kito modelio savybių, juo labiau, kad mūsų tiriami reiškiniai nuolat kinta: iš vyraujančių pozicijų nueina į paraštes, mažumas, buvusi „struktūra“ pasikeitus gyvenimo aplinkybėms tampa „tarpu“.

29 Victor Turner, *op. cit.*, p. 128.

30 Vitas Areška, *op. cit.*

31 Rimantas Kmita, „Detektyvas, įtariamais poezija“; p. 134–137.

Tokie skirtingi vertinimai patvirtina objekto nevienareikšmiškumą, komplikotumą, juo labiau, kad čia užkliudytas tapatybės klausimas.

Rinkinys *K. B. įtariamas* sudarytas taip, kad jį skaitytum kaip vientisą lyrinio herojaus tapatybės naratyvą, dokumentinį pasakojimą, pasitelkus, kaip pastebėjo Kmita, detektyvo metaforą (galvoti apie šį žanrą pabrėžtinai siūlo knygos vizualizacijos, biurokratinė retorika, įvaizdžiai, eilėraščių temos, knyga įrišta kaip „vieno atvejo byla“, kurios segtuve laikomi visi susiję duomenys, informacija, įkalčiai ir t. t.). Šio pasakojimo centrinė ašis – lyrinis subjektas, kuris stebi aplinką, komentuoja ją, tokiu būdu prisistato ir pats. Laikydamosi humanistinės-hermeneutinės minties, kad *mano* ribas nuolat koreguoja *Kitas*, poetinio subjekto tapatybę bandysiu lokalizuoti apžvelgdama eilėraščiuose atsiskleidžiantį jo santykį su aplinka kaip su *struktūra*.

Moteris, sėdėjusi šalia,
pasislenka, kita persėda taip, kad nepažvelgčiau.
Sprunka patamsy kelio paklaustas praeivis,
skubiai perbėga gatvę katė, pievoj
pasibaido arklys, nuskrenda bitė, plaštakė,
mikliai pasprunka pelytė.
Voverė iš viršūnės pažvelgia taip,
Lyg esu čia nebūtinus.

Taip prasideda pirmasis „bylos dokumentas“, eilėraštis „K. B.: Esu įtariamas“, kuris duoda toną visam būsimam pasakojimui. Tarp subjekto ir aplinkos tvyro nepasitikėjimo įtampa. Nepasitikėjimas, remiantis Lyotard’u, yra visos postmoderniosios formacijos bruožas. Gyvoji gamta, kurios lygiateisė dalis ankstyvesnėje Martinaičio poezijoje būdavo ir žmogus, dabar subjektui atrodo susimokiusi, priešiška – „sprunkanti“ nuo jo arba kankinanti: „Tik parazitai, visokie vabzdžiai / musės bei kirminai ropoja per veidą, / lenda į burną, į nosį / geria kraują.“ Toks lyrinio subjekto prisistatymas leidžia galvoti apie jį ir kaip apie visiškai svetimą, atmestąjį – lavoną, gyvą numirėlį, *abjektą* (Julia Kristeva)³².

32 Filosofė, poststruktūralistinės, psichoanalitinės krypties literatūros ir kultūros kritikė Julia Kristeva knygoje *Powers of Horror* aiškina *abjekto* konceptą, kuris remiasi žmogiška reakcija (pasibjaurėjimas, alpulyms, vėmimas, etc.) į reikšmės trikdžius, kuriuos lemia sutrikdyta įprasta skirtis tarp objekto ir subjekto, tarp *savęs* ir *Kito*. Abjektas tai krizės, pasibjaurėjimo

Šis priešiškas aplinkai kartu primena Baudrillard'o aprašytą asmenį ir jo šešėlio arba atvaizdo susvetimėjimo situaciją³³, kuria nusakoma vartotojiškos visuomenės drama: „[S]usvetimėjęs žmogus yra ne tik pažemintas, nuskurdintas, bet ir nesusięšęs su savo esme – tai išverstas, paverstas į blogį, į savęs paties priešą, nusiteikęs prieš save patį žmogus.“³⁴ Eilėraščio subjektas, išvardijęs, kaip aplinkiniai reaguoja į jį („Kur pasisuku, kas nors slepiasi, bėga, / įtariai žiūri, suklūsta, apsimeta, nutyla“), pagaliau prasitaria ir apie savo jauseną: „lyg esu čia nebūtinai.“ Čia visi yra įtariamai, pasaulis išsibauginęs, įsitempęs, niekuo nepasitiki, tačiau subjektas turi kitokių – tokiam pasauliui nesuprantamų, nepopuliarių – intencijų: „Nemoku visiems jiems paaiškinti / kad nebėgtų, kad leistųs jaukinami, glostomi, / kalbinami, maitinami, mylimi.“ Nuolat reikalaujama daiktinių įrodymų, statistikos, apčiuopiamų argumentų, tačiau net ir jie nesuteikia saugumo, patikimumo: „Tiemis žvėreliams, moterims, bitėms / nieko nereiškia, kad turiu dokumentus, neteistas.“ Ši intencija (paaiškinti *jiems*, kad nebėgtų, nebijotų, pamaitinti, mylėti, kalbėtis paprastai – be dokumentų ir įrodymų) rodo subjekto dvilypiškumą – kad jis nėra „neapsimestinas jaunatviškas ir šiuolaikiškas“ ir ramus įsikūręs naujame pasaulyje, kad priklauso ir kitokio – „paprotonio“, naratyviojo³⁵ – žinojimo sričiai, yra

savimi, degradavimo būsenos, kartu – fiziologiškumas, perversiškas, viskas, kas bjauru, gėdinga, šlykštu, kelia siaubą, trikdė tapatybę ir ardo sistemą. Žr. Julia Kristeva, *Powers of Horror: An essay on Abjection*, translated by Leon S. Roudiez, Columbia University Press, 1982, p. 4–31.

- 33 Jeanas Baudrillard'as esė „Prahos studentas“ analizuoja seną 4-ojo dešimtmečio eksperesionistinės vokiečių mokyklos filmą apie vargšą, bet ambicingą studentą, kuris parduoda savo atvaizdą velniui už krūvą pinigų. Galiausiai parduotas atvaizdas jį ima persekioti arba užbėgti jam pačiam už akių įvykdant įvairius nusikaltimus. Išvargintas studentas be atvaizdo galiausiai nusprendžia nužudyti savo atvaizdą, bet, iššovęs į jį, sukniumba ir miršta pats: „Atvaizdas prarastas ir sunaikintas ne šiaip sau – jis *parduotas*. Galima tvirtinti, kad jis patenka į prekės sferą, ir iš tiesų būtent tokia yra *konkreto socialinio* susvetimėjimo prasmė. Tuo pat metu tai, kad Velnias gali įsidėti į kišenę šį atvaizdą kaip *objektą*, yra fantastiška realaus prekės fetišizmo proceso iliustracija: mūsų darbas ir mūsų veiksmai tą pačią akimirką, kai yra pagaminami, iškrenta mums iš rankų, pasitraukia nuo mūsų, objektyvuojasi, krenta tiesiai Velniui į rankas. [...] [Taigi] yra sudaužoma mūsų santykio su savimi pačiais ir pasauliu perregimybė, o tuomet gyvenimas netenka savo prasmės.“ Žr. Jean Baudrillard, *Vartotojų visuomenė: Mitai ir struktūros*, iš prancūzų kalbos vertė Neringa Abrutyte, specialusis redaktorius Viktoras Bachmetjevas, Vilnius: Kitos knygos, 2010, p. 247.

34 *Ibid.*, p. 249.

- 35 Lyotard'as *naratyvų žinojimą* sieja su tradiciniu, paprotiniu žinojimu, „liaudiška išmintimi“: „Visų pirma šios liaudiškos istorijos teikia tai, ką galima būtų pavadinti pozityviu arba

„linkęs į humanizmą“. Tačiau jis ir ne disidentas – jis neteisias, nekaltina, prisipažįsta esąs „vienas iš jūsų“. Subjektas moka gyventi naujoje, virtualioje, realybėje (eil. „K. B. Margaritai apie virtualią tikrovę“), jam žinomos naujos, aiškiai reglamentuotos gyvenimo taisyklės, pragmatinės vertybės (štai K. B. patarimai, kaip panaudoti eilėraščius: „Greitai ištraukus atskleisti prieš veidą plėšikui, / kai jis reikalaus pinigines, / [...] / Jais išsikloti lentyną, pasikurti krosnį, / į juos suvyniot sumuštinį“). Subjekto laikysena, atrodytų, laviruoja ties riba pakeliui į kitą būseną, kurios jis sąmoningai siekia, kad išlaikytų pasaulio vieningumą. Jo intencija – jungtis, sutapti su nauju, kaip įvardijo B. Speičytė, „antiritualiniu“³⁶, pasauliu, o ne skaidytis, ardyti.

Kaip jau buvo užsiminta, Martinaičio poezijoje tapatybės virsmą išgyvena ne tik individai, bet ir daiktai. Etnografinėje autobiografijoje *Mes gyvenome* Martinaitis liudija, kaip kaimo žmonių gyvenimas būdavo susietas su daiktais, kurie tapdavo gyvenimo dalimi, patikimais dalininkais, tapatybės tęsiniais:

[Dabar] daiktai jau nepaveldimi, nesusiję su jokiais istorijomis bei atminais, neatsimena buvusių ryšių su artimais žmonėmis, nes, nuolat kintant vartojimo standartams, po metų kitų jie be jokio gailėsčio atsiduria sąvartynuose. [...]

Tuo tarpu kiekvienas mūsų šeimos daiktas, baldas, drabužis turėjo savo istoriją, savo vietą ir paskirtį, žinojom, kas jį padarė, kam priklausė net iki antros ar trečios kartos. Jie turėjo žmonių vardus ir pavardes, priminė šeimos ar giminystės ryšius, kas ir ką su jais veikė.³⁷

Ankstesnėje poezijoje daiktai liudija žmogaus įsipynimą į pasaulį („Ir tėvas / ėmė statyt trobą / su močiute, / stovinčia asloj, / su senelio kosėjimo / seklyčioj / ir dirbti visokius daiktus – / vis su mano akim. / Paskui tašė suolus, / apsėstus žmonių, / stalui lentas obliavo / vis su motina, / plaunančia stalą“³⁸).

negatyviu ugdymu (*Bildung*), t. y. mes čia susiduriame su herojų pastangas vainikuojančia sėkme arba nesėkme; ir šios sėkmės ar nesėkmės arba legitimuoja visuomenės institucijas (mitų funkcija), arba atspindi pozityvius ar negatyvius (laimingi ar nelaimingi herojai) integracijos į nusistovėjusias institucijas modelius (legendos, pasakos.“ Jean-François Lyotard, *op. cit.*, p. 51.

36 Iš privataus pokalbio 2014 04 13, autorės archyvas.

37 Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, p. 149.

38 Eilėraštis „Vaikystė“, in: Marcelijus Martinaitis, *Tie patys žodžiai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 10.

Šią mintį jis dar labiau išplėtoja esė „Medinis lietuvių epas“³⁹. Tuo tarpu paskutinėje poezijos knygoje lyrinis subjektas yra autonomiškas, nesusisaistęs individas, kuriam daiktai yra bevardžiai, greitai pakeičiami, todėl gali būti ir išdavikai: „Kaip klausos stalias, apšviestas mėnulio. / Jis viską žino: įkalčių pilni jo stalčiai“ (eil. „K. B. apie užverbuotą rudenį“). Tačiau dažniausiai daiktai yra anonimiški: kaip pasyvios interjero detalės („Tam būtini antikvariniai baldai, / klasikos tomai įstiklintoj spintoj / ir bent vienas meno šedevras“, eil. „Iš K. B. laiško panelei Margaritai“) ir kaip greito vartojimo produktai–šiukšlės: „Kelnių kišenėje rastas tik kvitas / dėl mokesčio už telefoną ir skalbinius“ (eil. „Pakaruoklis senamiesčio skverelyje“); taip pat:

[...]

Visa kita meta atgal –

išdraskytus šeimų albumus knyga be pavadinimo,

kanarėlę plastmasiniame maišelyje sudriskusias

zomšines pirštines balinės suknios skutus

krištolo duženas eilėraščių juodraščius

dantų protezą senų atvirukų kolekciją

kvietimą į iškilmingą minėjimą

rinkiminius politikų pažadus

perplėstą jaunavedžių nuotrauką –

[...]

(„Šiukšlynų angelai“)

Meno kūriniai taip pat nepajėgūs įveikti savo daiktiškumo, netobulumo (ši daiktų savybė nebuvo laikoma trūkumu archajinio kaimo kultūroje⁴⁰). Čia, ultravizualinėje postmodernioje civilizacijoje, nėra tobulo grožio („net ji – tobulas

39 Idem, *Laiškai Sabos karalienei*, p. 15–56.

40 Rašydamas „Medinį lietuvių epą“, konkrečiai apie medinę Rūpintojėlio skulptūrą ir jos plastines variacijas, Martinaitis pabrėžė jos „nesugadinamumą“: „[F]igūrą galima didinti arba mažinti, įkelti į stogastulpį ar koplytėlę, polichromuoti arba palikti medienos faktūrą, stebėti iš toli arba iš arti. Rūpintojėliai išraiškingi net ir tada, kai drožėjas neturi didesnių gabumų arba yra neįgudęs valdyti įrankio. Žodžiu, blogai padaryti figūrą beveik neįmanoma, nes pats vaizdinys kultūroje ir vaizduotėje, o ne jo medžiaginėje išraiškoje yra savaip tobulas, panašiai kaip pasakų, dainų veikėjai ar sakmių mitinės būtybės niekaip ‚nesugadinami‘, ką apie jas kalbėtum ar kaip vaizduotum.“ (Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*, p. 57).

grožis / tik viena akimi žvelgia į amžinybę“, eil. „K. B. Berlyne prie Nefertitės originalo“), šedevrų originalai pralaimi kopijoms. Galėtume manyti, kad tokia situacija nėra probleminama, jei ne vis pasigirstanti sarkastiška lyrinio subjekto intonacija, kuri atsiskleidžia kaip vertinimas. Eilėraštyje „K. B. pokalbis su Autoriumi, rytą šviežiai pasnigus“ lyrinis subjektas stebi klasicistinį miestą apklodusį sniego baltumą, kuriam niekada neprilygs postmodernios popkultūros ekscentriškumas:

[...]
 Prasmės netenka tai, kas duota laikinai –
 jūs matot Mozę nišoj su knyga, balandį ant karnizo...
 O kur dabar tie rėkiantys, savim patenkinti menai?
 Pasnigus niekur neįžvelgsite postmodernizmo.
 [...]
 O ryškios spalvos, cheminė šviesa bei reklama,
 jūs patys matot, kaip netinka Vilniui.
 Kaip nesiderina su klasika save apnuoginus dama
 Afišoje iš pagarsėjusio seksfilmo.
 [...].

Kita lyrinio subjekto savybė, kuri leistų įtarti jį esant „struktūros“ tarpuose, yra „šeštasis“ pojūtis (eil. „K. B. apie nesantį šeštą aukštą“) arba nepaaiškinamas jautrumas aplinkai (girdi negimusią vaikų balsus – eil. „K. B. girdi paslaptinius garsus“). Tačiau lyrinis subjektas ne iš karto patiki eilėraštyje girdimu verksmu, ironiškai palygina jį su šiuolaikinio meno instaliacijomis: „Negalėjau suprast, kas su manimi darosi. / Net pagalvojau, / gal tai postmodernistų išdaigos, / jų instaliacijos?“ Postmodernus pasaulis skatina įtarumą, nepasitikėjimą ženklais, skeptiškumą – tai galioja visuotinai kaip *struktūros*, „totalizuojančio mokslinio žinojimo“ (Lyotard) diktatas. Tuo tarpu lyrinis subjektas, prieš tai kiek paabejojęs, priima struktūros logikai prieštaraujančią, sunkiai argumentuojamą išvadą: „Po kiek laiko pradėjau suvokti, / jog tas balsas / sklinda iš pasaulio gelmių.“ Metafizinės prasmės, transcendencijos poreikis taip pat išsakomas ironiškame eilėraštyje „K. B. reklamuoja dantų pastą *Colgate*“. Lyrinis subjektas kalba antruoju daugiskaitos asmeniu, kreipiasi į *Jus*, taip lyg nubrėždamas skirtį tarp *savęs* ir *jų* – šiuolaikinio pasaulio žmonių:

Šia pasta valydami dantis
 kasdien save matote veidrodyje,
 kas ypač būna retai
 nuolat skubant ir skubant.

Apibūdinamas naujo gyvenimo tempas ir reliatyviu tapęs laikas: *kasdien... ypač būna retai*. Matyti save veidrodyje – tai reflektuoti savo gyvenimą, susivokti („Tai geriausia proga / matant save pagalvot / kiek jums metų, / ar dar galit patikti moterims.“), ko vartotojas beveik negali sau leisti (dėl, anot Baudrillard'o, prarasto atvaizdo) arba jau ir neturi poreikio⁴¹. Susivokti, reflektuoti, prisiminti, įsivertinti – tai sąmonės operacijos, susijusius su atmintimi, sukaupu patirties bagažu, ką moderni civilizacija laiko nereikalingomis sąsajomis, apnašomis ant lygaus spindinčio naujumo paviršiaus. Todėl „geriausia“ visas apnašas nutrinti: „Valant *Colgate* dantis / išnyksta praeitis, / ir jūs matot save / tokį, koks esat dabar.“ Šia ironija imituojama šiandieninio pasaulio „sterilumo filosofija“, kuri, pagal Baudrillard'ą, neieško ryšių, priešasčių-pasekmių, paaiškinimų – visa tai nereikalingas anonimiškus įvykius apipynęs „mitinis“ balastas. Jis ap sunkina modernų žmogų, nes žadina sąžinę, sukelia galvos skausmą (pgl. eil. „Vienišas vakaras prie lango su kėkštu sode“):

Pagaliau palikit mane ramybėj – ko brautis
 į prisiminimus – klausiu
 ar uždarėt duris? Prašau
 uždaryti duris

kaip – čia – tuščia – – –

Nušveitus mitus ir mintis dezinfekuojančia pasta, viskas taps, kaip įrodė Mary Douglas, aišku, paprasta, suprantama, „struktūriška“, todėl saugu:

41 Baudrillard'as pastebi, kad „[v]artojimas tuo tarpu nėra prometėjiškas, jis hedonistinis ir regresyvus. [...] Taigi jį charakterizuoja, kaip sako Marcuse, *transcendencijos pabaiga*. Išsiplėtusiame vartojimo procese nebėra vietos sielai, šešėliui, antrininkui, atvaizdai atspindžio prasme.“; Jean Baudrillard, *op. cit.* p. 251.

Jūs valot dantis,
o kažkur tuo metu
įvyksta avarija,
teroristas sprogdina Cafe.

Kaip matot,
pats saugiausias dalykas
kas rytą prieš veidrodį
valyti dantis.

Tuo metu jūs nepadarysit avarijos,
nepasakysit jokių nešvankybių,
nieko neįžeisite ir t. t.

Lyrinis subjektas taip pat ironiškai pateikia tokio švaraus gyvenimo perspektyvą: būdami švarūs, *jūs* būsite saugūs, niekuo nerizikuosite („tuo metu nepadarysit avarijos, / nepasakysit jokių nešvankybių“), tapsite sterilūs, kol tas sterilumas galiausiai išvalys, sunaikins kaip dėmes ir *jus* pačius:

Kartoju –
pats saugiausias dalykas
dantų pasta *Colgate*.

Dar primenu –
kas dieną naudojant šią pastą
jūsų dantys išliks sveiki
šimtus metų po jūsų.

Tapatybė suvokiama kaip apnašos, kaip žmogaus netvarumas, nykstamas, egzistencialistinis artėjimas mirties link, kaip gėdingas, nešvarus, irstantis dalykas, apie ką garsiai verčiau nekalbėti. Subjektas ironiškai kritikuoja „struktūrinį“; t. y. nuo individo atskilusios dabartinės gyvenimo tvarkos (vartojimo tvarkos), sterilumą, nes numano (prisimena?) alternatyvias reikšmes, kurios atminties sanaujas ir patirtį traktuoja kaip vertybę, kaip užgyventą turtą⁴². Panašią

42 Martinaitis yra svarstęs apie mirtį sterilioje ligoninėje, šiuolaikinius butus su anoniminiu euroremontu: „Negalėčiau gyventi kokioje nors sterilioje aplinkoje, neturiu kuo užsiimti

individo ir išorinės *struktūros* asimetriją yra užfiksavusios *Kukučio baladės*. Atrodo, kad keičiasi tik detalės: sovietinę ideologinę kontrolės struktūrą pakeitė globalūs kapitalistiniai technologiniai kontrolės mechanizmai, komplikuojantys asmens savivoką taip pat destruktiviai, kaip ir totalitarinis spaudimas. Kukučio ambivalentiškumas, atrodo, virto K. B. tarpininkavimu tai tikrovės sričiai, kuri tapo ignoruojama, nesugebėjo adaptuotis, neprisitaikė prie naujų gyvenimo sąlygų, buvo užslopinta, virto kompleksais ar persekiojančiais košmarais („Baisus ruduo – jis pakiša kadai rašytus laiškus, / man atveria senus vaizdus, o aš neįtariau, / kad viskas užfiksuoja ir bus parodyta, / kankinat nemiga.“ – eil. „K. B. apie užverbuotą rudenį“). K. B. stengiasi prigyti naujame pasaulyje, nors mentaliteto šaknys priklauso dabar už „sistemos ribų“ esančiai tikrovei, kuri atrodo „anachroniška“, gėdinga it dantų apnašos. Tai, matyt, galėtų paaiškinti, kodėl K. B. taip susijęs su šešėline aplinka, sapnais, neįprastais pojūčiais (eil. „K. B. Apie nesantį šeštąjį aukštą“), mįslingą vidurnakčio laiką, paslaptinius garsus (eil. „K. B. girdi paslaptinius garsus“), apie nesamus žmones (eil. „K. B. apie draugą Joną, kuris negyvena“) ir pan. Martinaitis taip yra aiškinęs šį savo poetinį personažą:

Tas K.B. gal daugiau iš pašamonės atėjęs – atėjęs su baime, su labai keistais tokiais pojūčiais, lyg iš sapnų. [...] K.B. įtariamo vaizdiniai, vizijos kyla ateinant tai naujajai patirčiai, kuri nevisiškai priimtina, bet ji jau yra užfiksuota, aš jau taip gyvenu, kitaip negyvensiu, toks jau mano gyvenimas, ir aš esu tokia dviguba asmenybė, dvigubas žmogus, bet jau atkrenta, nudžiūsta ta kita, kaimiškoji šaka, akivaizdžiai nudžiūsta. Šiek tiek su ironija, ironiškai žiūriu į tai, kas esu, nepriimu iki galo viso to, ką dabar veikiu, darau, matau. Nesu toks miesto kultūros žmogus, koks yra Tomas Venclova, sakysim, arba buvo Judita Vaičiūnaitė – jai tai buvo natūrali aplinka, taip augo, gyveno, rašė, galvojo, jautė. Taip, tvarkoj, suprantu viską. Man tai yra nauja; nauja, bet jau mano.⁴³

iščiustintame viešbučio kambaryje, prašmatniame išblizgintame šiuolaikiniame bute, kur dominuoja didžiuliai per visą sieną langai, naujoviški baldai, beveik tuščios sienos tik su vienu kitu kičiniu paveikslu ar šiaip niekučiu, ir jokio seno daikto. Čia visai nebūna knygų, įrėmintų senelio fotografijų ar baldo – viskas keičiama pagal naujus reklamos įnorių, daiktai paprastai nieko neprimena, tik matytus reklaminius bukletus, TV klipus, spalvotus žurnalų ar laikraščių idėklus. Nėra jokių „kilmės ženklų.“ Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, p. 144.

43 Virginijus Gasiliūnas kalbina Marcelijų Martinaitį, *op. cit.*

Svarbų savivokos pokytį naujoje poezijoje išduoda individo konfliktas su savo paties vardu. Dabar net vardas, kaip individo esmė, gali atsigręžti prieš asmenį, tapti įkalčiu, išduoti žmogų, jį kompromituoti: „Pareiškiau: / nuo šiolei užšifruoju savo vardą ir pavardę, / nes ji teikia man šitiek keblumų.“ (eil. „Iš K. B. pareiškimo policijai“). Tokio įslaptinimo priežastis – nerimas dėl saugumo, baimė, kad *mano* paties vardas gali atsigręžti prie *mane*:

Vardas ir pavardė
yra būdas kaupti įkalčiams,
persekioti, terorizuoti,
atpažinti muitinėse
surast visada ir visur
sąskaitomis, kvitais, laiškais,
grasinimais, paskalomis.

Vardas ir pavardė
dažnai prieš mane panaudojama:
būnu neįsileidžiamas, apkaltinamas,
atpažįstamas įstaigose labiau
nei pagal veidą.

Vardas ir individas jau nėra tapatūs dalykai kaip ankstesnėj poezijoje, kur buvo svarbu duoti vardą, įvardyti (daugybė poetinių personažų su vardais: Sigutė, Onulė, Severiutė, kvaiša Juzas, Žuvelis žvejys, kt.). Dabar vardas yra išdaviakas, jis gyvena savo atskirą gyvenimą: „aš esu kitas / nei mano vardas ir pavardė: / mano asmenybė neliečiama!“ Toks susidvejinimas buvo neįsivaizduojamas archajinėje kultūroje, kur vardas veikė kaip palaiminimas, likimas. Tik vėlyviausioje poezijoje vardas tampa inicialais, kodu. Čia lyrinis subjektas vardą „atriša“ nuo savęs, signifikatą paaukodamas *struktūrai* ir tokiu būdu tarsi apsaugodamas save, *savo asmenybės* laisvę („mano asmenybė neliečiama“).

Tapatybės susidvejinimo situaciją pateikia ir eilėraštis „K. B. apie ateinantį priešais“. Čia lyrinis subjektas pritemusioje gatvėje regi priešais ateinantį žmogų, kaip vėliau paaiškėja – savo Autorių – tai gana lengvai atpažįstamas postmodernus autoriaus įsirašymo į tekstą „scenarijus“: „ir staiga atpažįstu – mano AUTORIUS! / Lyg susigėdęs / dingsta tamsoje už posūkio.“ Tačiau pirmas

susitikimas su savimi kaip *Kitu* yra įtemptas: subjektas nepasitiki, žiūri įtartinai, nežino, kaip elgtis, laukia smūgio iš pasaulų („Bėgti? / Jau per vėlu – / galimas smūgis į nugarą...“).

Vardo atsiskyrimas nuo individo, tapatybės pasidalijimas – tik simptomai tikrosios priežasties – palaipsnio *savęs* praradimo? Eilėraštyje „K. B. apie įslaptintą veidrodį“ subjektas prisipažįsta, kad jo gyvenimas yra neišvengiamas tolimas nuo savo pradžios, ištakų, kūdikystės, o kartu ir nuo „tikrojo savęs“. Eilėraštyje bet koks pasikeitimas, adaptacija, kompromisas su laiku suprantamas kaip tikrosios savasties nykimas:

Tai buvo laiko irimas.
Galėjau stebėti, kaip išnykstu:
kūdikis, paauglys, jaunuolis,
uniformuotas kareivis, automobilyje
susiglaudęs su moterimi,
su šunimi, apsuptas sveikintojų,
beveik dabartinis, užvakar, –
be jokio ryšio
begalinė savęs išnykimų grandinė.

Pagaliau
buvau ištiktas dabarties,
vėl tapdamas tikru savo atvaizdu,
kuris pats savęs jau nemato.

Pagal eilėrašį „tikrasis aš“, tapatybės kvintesencija glūdi ištakose, pradžioje, prigimtyje, o dabartinis momentas visada žymi tam tikrą nuotolį, kuris, einant laikui ir gyvenimui, galiausiai tampa toks didelis, kad pažeidžia tapatybės *tęstinumo laike* principą, tampa nebeatpažįstamas, persikelia į kitą dimensiją („tapau atvaizdu“), kur nėra jokios susisiektimo su „tikruoju *savimi*“ galimybės („kuris pats savęs jau nemato“). Nors lyrinis subjektas konstatuoja negailestingą visiško, negrįžtamo *savęs* praradimo diagnozę, jo tapatybės ribos ne visai sutampa su galiojančios „struktūros“ kontūru. Subjekto savasties ribas jaukia kitų kultūrinių reikšmių, ankstyvosios bendruomenės gyvenimo modelių, t. y. kitos „struktūros“, atmintis, kuri dabartyje reiškiasi kaip *communitas*.

Išvados

Toks dalinis lyrinio subjekto buvimas Victorio Turnerio aprašytos *struktūros* tinklo tarpelyje reiškia tiesiog „menininko maištą“ ir kūrėjui būdingą jautrumą, kartu tai ir tarpininkavimas kitai reikšmių sistemai, savęs kaip archajinės bendruomenės „čiabuvio“ atmintis. Paskutiniame autoriniame poezijos rinkinyje, kaip ir ankstyvesniame (ypač – rinkinyje *Gailile raso* (1990)) pasitikima poezija kaip perėjimo ritualu (pvz., eil. „K. B. su autoriumi leidžiasi į velnio duobę“, „K. B. žmogžudystės valandą“), kurio tikslas – prisijaukinti svetimą pasaulį, sukurti darną tarp savęs, pasaulio ir žmonių. Tik naujasis pasaulis yra antiritualinis, nebetikintis jokių susisaistymu. Tačiau Martinaičio lyrinis subjektas nesitenkina likti galiojančios tvarkos tarpuose: jis ryžtasi palikti ankstesnį būvį ir pereiti į kitą pusę, gyventi pagal kitas taisykles, čia galiojančius dokumentus, naujas normas. Su viena išlyga – net ir praradus, pažeidus savo *charakterį* (kartu su savo asmens savybėmis, vardais, knygų pavadinimais – eil. „Liber acephalus“), neišsižadėti duoto žodžio, t. y. jausti *atsakomybę – atsakyti* į postmodernaus pasaulio įtarumą priiimant jo kaltę – sukurtą sterilumą, savotišką vakuumą, kuriame nesigirdi kūdikių balsų. Ši išlyga siejasi su kito – buvusio – pasaulio „senamadiškomis“ vertybėmis (atsakomybė už gyvybę), „polinkiu į humanizmą“, ir tokiu būdu išlaiko subjektą *communitas* bendruomenėje. Martinaičio vėlyvosios poezijos subjektas yra naujas, pritapęs, skubantis su laiku, tačiau vis tiek naktį, kankinant nemigai, ar prietemoj einant gatve susitinka *Kitą*: išsigąsta, įsitempia, sutrinka, o atpažinęs susigėsta – *Idem*.

The Identity of the Lyric Subject in Marcelijus Martinaitis' Collection of Poems *K.B. Įtariamias*

Summary

The author of this article explores the identity of the lyric subject in Marcelijus Martinaitis' most recent collection of poems, *K.B. Įtariamias* (*K.B. is Suspect*, 2004). The tension between the subject and the contemporary world that characterizes the entire collection can be seen as an extended exploration of the theme of identity that has run through earlier collections by Martinaitis, in which the subject consistently mediates between local archaic culture and modernity. Although, at first glance, the subject of these new poems appears to have adapted successfully to globalization, there remain thresholds at which an ambivalence about this new identity is revealed.

In describing this liminal, threshold state, the author of the article draws on British anthropologist Victor Turner's theory of *structure* and its "interstices" and *anti-structures* (or *communitas*), which examines rituals of passage from one state to another. *Communitas* can be understood only through the relationship with an established *structure*. Similarly, the liminality of Martinaitis' poetic subject reveals itself through the relationship with a dominant and self-disciplining postmodern reality.

The author concludes that the lyric subject's partial existence in Turner's structural interstices can also be explained simply as the artist's rebelliousness and characteristic sensitivity; at the same time, it can be seen as mediating a different system of meaning – as the memory of self of the "native" of an archaic community. But Martinaitis' subject is not satisfied to remain in the dominant system's interstices: he is determined to leave his previous state and to go over to the other side, to live by other rules and the new norms that prevail there. In Martinaitis' last collection, as in his earlier ones, poetry is relied upon as a rite of passage, the purpose of which is to tame a foreign world – to find harmony between the self, the world, and others. What remains problematic is that this new world is anti-ritual, and no longer believes in interconnection.

Keywords: Marcelijus Martinaitis, anthropological poetics, Victor Turner, the lyric subject, identity, liminality.
